дан — нөв фәрги, чинс вә нөвдән тәшкил едилмишдир. Шакирдләр һәм дә әшја билдирән нитг һиссәсинә исим дејилир дедикдә, бу тә'риф әшја билдирән (нөв фәрги), нитг һиссәсинә (чинс), нәһајәт, исим (нөв) кими үч компонентин бирләшмәсиндән әмәлә кәлдијини өјрәнмәлидирләр. Ејни заманда мүәллим гејд етмәлидир ки, дикәр тә'рифләр дә бу модел үзрә гурулур. Бундан сонра мүәллим јухарыда көстәрилән биликләрә әсасланыб дикәр нитг һиссәләринин (һәтта чүмлә үзвләринин) тә'рифләрини мүшаһидә методу илә шакирдләрә мәнимсәдә биләр.

Мүәллим грамматик биликләрин мәнимсәдилмәси просесиндә јалныз мүшаһидә методундан истифадә едәркән дејил, башга тә'лим методлары илә ишләјәндә дә дәрси елә тәшкил етмәлидир ки, биликләрин әлдә едилмәси шакирдләрин мүстәгиллијинә, фәаллығына әсаслансын, бу мәнимсәмә просеси онларын тәфәккүрүнүн динамиклијини тә'мин етсин. Бөјүк рус методисти Ф. И. Буслајев шакирдләрин тәфәккүрүнүн инкишаф етдирилмәсинә бөјүк әһәмијјәт верирди. О көстәрирди ки, тәфәккүр од кимидир, она һәмишә гида лазымдыр, әкс һалда, о анчаг түстү верәчәкдир.

Бүтүн бу дедикләримиздән белә нәтичә чыхыр ки, Азәрбајчан дили дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгиллијини, фәаллығыны артырмаг, онларын тәфәккүр фәалијјәти көстәрмәсинә шәраит јаратмаг үчүн мүшаһидә методундан истифадәнин әһәмијјәти бөјүкдүр.

КӨРКӘМЛИ ӘДӘБИЈЈАТ МҮӘЛЛИМИ—АБДУЛЛА ШАИГ

Досент **Чамал ӘҺМӘДОВ**

«Һәр ишдә исте'дад олдуғу кими, мүәллимликдә дә исте'дад олмалыдыр» **(А. Шаиг).**

Әдәбијјат тәдриси тарихимиздә өз методик көрүшләрини дәрс дедији синифләрдә, педагожи просесдә јаратмыш вә формалашдырмыш мүәллимләр ичәрисиндә Абдулла Шаигин дә хүсуси мөвгеји вә шәрәфли јери вардыр. Әдәбијјаты бөјүк бир мәһәббәтлә севән А. Шаиг һәм дә ону еһтирасла тәдрис етмәји бачаран устад мүәллимләрдән олмушдур. Сабиг тәләбәләринин хатирәләриндән вә архив сәнәдләриндән ајдын олур ки, о, дәрс дедији мәктәбләрдә педагожи бачарығы илә һәмишә фәргләнмиш, нүмунә олмуш, әдәби һадисәләри, ајры-ајры сәнәткарларын јарадычылыг јолуну хүсуси бир габилијјәтлә өјрәтмиш, билији вә методик һазырлығына көрә мүасирләриндән сечилмишдир.

А. Шаигин бир әдәбијјат мүәллими кими өзүнәмәхсус методик мәһарәти олмушдур. О, тәдрис просесиндә дәрс дедији фәннин хүсусијјәтләрини өн плана чәкир вә ишини мәһз бу әсасда гурурду. Шаигин сабиг тәләбәси, јазычы С. Рәһман мүәллимин методик бачарығыны белә сәчијјәләндирирди: «Шаиг әсил мүәллим иди. Фәнни мүкәммәл билирди. Әсәрләри чох мәһарәтлә тәһлил едирди». Проф. Ә. М. Гарабағлы доғру олараг јазыр: «...Шаиги јарадычылыға мүәјјән дәрәчәдә мүәллим-

лијн тәһрик етмишдир». Билаваситә педагожи просеслә бағлылыг она «дәрс китабларында мөһкәм јер тутан бәдии оху материаллары јаратмаға сәбәб олмушдур».

А. Шаигин әдәбијјат мүәллимлијиндәки методик усталығындан бири дә тәдрис етдији фәнни шакирдләрә севдирмәси олмушдур. Онун методик гәнаәти бу иди ки, мүәллим әдәбијјаты севмирсә, бу заман шакирдләрә дә севдирә билмәз. Әкәр дәрсдә фәнн мүәллими илә шакирд арасында гаршылыглы мәһәббәт зәифдирсә, онда гаршыја гојулан мәгсәдә дә чатмаг наил олмаг мүмкүндү. Мүәллиминин бу хүсусијјәтини халг шаири С. Рүстәм тәсвир едәрәк јазыр ки, А. Шаиг «әдәбијјаты бизә чох севдирән, әдәби зөвгү тәрбијә едәнләрдән бири олмушдур». А. Шаиг тә'лим просесиндә инандырмаг, фикри әсасландырмаг, шүурлулуг мәсәләләрини тәрбијәнин рәһни һесаб едирди. Әлбәттә, бурада һәр бир фәннин өзүнә көрә имканларыны нәзәрә алмаг вачибдир. Әдәбијјат дәрсләриндә бу хүсусијјәт мүхтәлиф тәрздә өзүнү көстәрир. Бунлардан бири дә дәрсдә сәчијјәви, бәдии чәһәтдән долғун нүмунәләр әсасында шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкилидир. А. Шаигин дәрс дедији тәләбәләрдән бири олан М. Һүсејн онун дәрсләриндәки бу хүсусијјәти нүмунә көстәрәрәк дејир: «О,... бејнимизә ше'р вә сәнәтин көзәл нүмунәләри илә истираһәт верирди».

Әдәбијјат мүәллими өз данышығы, нитги е'тибары илә нүмунә олмалыдыр. Бу, әдәби һадисәләрин мөһкәм мәнимсәнилмәсини асанлашдыран, әсәрдә тәблиғ олунан идејанын тез баша дүшүлмәсинә имкан вермәклә бәрабәр, әдәбијјат дәрсләринин көмәји илә шакирдләрин нитг инкишафына тә'сир етмәк үчүн дә мүһүм васитәләрдән биридир. Нитги көзәл олан мүәллим дәрси мараглы тәшкил едә билир, өз данышығы илә шакирдләрә һәмишә нүмунә олур. А. Шаигин педагожи фәалијјәтинә даир материалларын тәдгиги көстәрир ки, о, мәһз бу нөгтеји-нәзәрдән дә сечилән әдәбијјат мүәллими олмушдур. Јазычы Меһди Һүсејн өз дәрсләрини садә, ајдын, сәлис вә ифадәли бир дилә тәшкил етмәјә чидди фикир верән А. Шаигин мүәллимлик исте'дадындакы бу чәһәт барәдә дејир: «Абдулла Шаиг... дахили бир атәш вә илһамла бүтүн синфи әлә алырды. Дәрс саатынын тез гуртармағы бизим һамымызда тәәссүф һисси ојадырды».

А. Шаигин мүәллимлик фәалијјәти она маарифин зәрури еһтијачларыны, тәдрисин сәмәрәли тәшкили мәсәләләрини вә с. даһа јахшы баша дүшмәјә вә јахындан һисс етмәјә чох көмәк

едирди. Хүсусилә, о, ушагларын мүталиәсини әсрин артан тәләбләри сәвијјәсинә галдырмағы вачиб сајыр, буну тәдрис ишинин еффектлији үчүн зәрури шәртләрдән һесаб едирди. Одур ки, А. Шаиг өз ишини дәрс демәклә мәһдудлашдырмыр, ејни заманда, бәдии јарадычылыгла мәшғул олур, ушаг әдәбијјатынын зәнкинләшмәси вә инкишафы үчүн бүтүн имканларыны сәфәрбәр едәрәк јазычы-тәрбијәчи кими шөһрәт газаныр. Билаваситә педагожи фәалијјәтин нәтичәсидир ки, Абдулла Шаиг Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын көркәмли јарадычысы олмушдур. О, өмрүнүн 50 илдән чохуну билаваситә ушаг әдәбијјатына һәср етмиш, Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын гызыл фондуна дахил олан әсәрләр јаратмышдыр. Әлбәттә, Шаигин педагожи фәалијјәтинә вә ушаг әсәрләринә бир күлл һалында бахмаг вә онун бу мүхтәлиф фәалијјәт даирәсини ејни чүр гијмәтләндирмәк олмаз. Чүнки А. Шаиг социализм реализм үсулуна јијәләнмиш совет јазычысы, әсил халг мүәллими сәвијјәсинә јүксәлинчәјә гәдәр узун, долашыг, зиддијјәтли вә мүрәккәб бир јол кечмишдир. Бу, шүбһәсиз, онун мүәллим-методистлијинә вә ушаг әдәбијјаты саһәсиндәки фәалијјәтинә дә мүәјјән изләр бурахмышдыр.

А. Шаиг бәдии јарадычылыға лап еркән башласа да, 1905-чи ил рус ингилабындан сонра кениш фәалијјәт көстәрмиш, ушаг әдәбијјатымызын классик нүмунәләри олан: «Тыг-тыг ханым», «Түлкү һәччә кедир», «Јахшы арха» вә с. әсәрләри мәһз бу заманлар јаратмышдыр. Бунунла бәрабәр, А. Шаиг јарадычылығы јалныз Совет һакимијјәти илләриндә кениш вә һәртәрәфли инкишаф етмиш, әсил совет ушаг јазычысы олараг, о, Совет һакимијјәти илләриндә шөһрәт газанмышдыр. Мирзә Ибраһимов јазыр ки, Шаиг бизим ән көркәмли ушаг јазычымыздыр. О, классик әдәбијјатымызда олдуғу кими, совет әдәбијјатында да ушаг әдәбијјатынын көркәмли јарадычысы һесаб олунур. «Абдулла Шаигин мүхтәлиф јашлы ушаглар үчүн јаздығы бир чох әсәрләр бизим милли әдәбијјатымызда мисли бәрабәри олмајан көзәл нүмунәләридир».

А. Шаигин көркәмли бир ушаг јазычысы кими јетишмәси вә јарадычылығы боју бу саһә илә мәшғул олмасы, әлбәттә, сәбәбсиз дејилдир. Бу, бир тәрәфдән үмидимиз вә кәләчәјимиз олан ушагларын мәфкурәви вә бәдии тәрбијәсинә јазычынын бөјүк мәһәббәти, онларын јенилмәз енержи вә күчүнә инамы илә әлагәдар олса да, дикәр тәрәфдән, бәлкә дә, ән башлычасы, Шаигин педагожи фәалијјәтлә мөһкәм вә сыхы бағлы олан ән әсас хүсусијјәти илә әлагәдардыр.

Садә вә тәвазө'кар бир инсан олан А. Шаиг Азәрбајчанда Совет һакимијјәтиндән әввәл јашамыш демократик фикирли халг мүәллимләринин нәчиб вә мүтәрәгги сифәтләрини өзүндә үмумиләшдирмишдир.

А. Шаиг бәдии јарадычылығында олдуғу кими, педагожи фәалијјәтиндә дә орижинал, јарадычы јолу илә кетмиш, көһнәлмиш үсуллары тәкрарламамышдыр. О, педагожи ишә јарадычылыг иши кими бахмыш, мүәллимдән хүсуси исте'дад тәләб етмишдир. Әдиб бу һагда белә јазмышдыр: «Һәр ишдә исте'дад лазым олдуғу кими, мүәллимликдә дә исте'дад олмалыдыр. Бу исте'дады олмајанларын көзәл билдији үсул илә вердикләри билик белә сөнүк вә чансыз олур. Сөзүн гысасы, һәр мүәллим үсулларла көзәл ашинә олмагла бәрабәр, өз мәнтиги вә шәхсијјәтини дә унутмамалыдыр. Дәрсдә өзүнү һәр заман дар чәрчивә ичәрисинә сохмаға чалышмамалыдыр».

А. Шаиг мүәллимликдә исте'дад олмалыдыр, — дедикдә һансы педагожи вә методик бачарыға јијәләнмәји башлыча шәрт һесаб едирди?

Бу суала о, ајры-ајры мүәллимләрин педагожи фәалијјәти һаггында фикирләри, өзүнүн шәхси нүмунәси илә ајдын чаваб вермишдир. А. Шаиг мүәллимин исте'дадыны, һәр шејдән әввәл, онун педагожи фәалијјәтә мүнасибәтиндә ахтарырды. О, дејирди ки, мүәллим өз сәнәтини севмәзсә, һеч бир заман мүвәффәгијјәт газана билмәз. Мүәллим фитрәтән, мә'нән өз сәнәтинә бағлы олмалы, она вурулмалыдыр. Мүәллим јалныз дәрсләри илә дејил, рәфтары, мәдәнијјәти илә дә сечилмәлидир. Мәдәнијјәти јүксәк олан мүәллимин нүфузу тә'сирли олар, һамы она инанар, дәрсләри дә јүксәк сәвијјәдә кечәр. А. Шаиг өз мүасирләри С. М. Гәнизадә, С. С. Ахундов, Һ. Чавид кими мүәллимләрин педагожи фәалијјәтинә истинад едир, мәһз бу мүәллимләрин тәчрүбәси әсасында фикир сөјләјирди. О, С. С. Ахундовун педагожи исте'дадыны белә гијмәтләндирир: «Гыса кирпикләринин арасында парлаг вә дүшүнчәли көзләри аһәнрүба кими инсаны өзүнә чәлб едирди. Меһрибан рәфтары, ширин дили илә өзүнү бүтүн мәктәб мүәллимләринә севдирәрди».

А. Шаиг мүәллимлик исте'дадында педагожи вә методик бачарығы нәзәри һазырлыгла бирләшдирмәјә габил оланлара пәрәстиш едирди. О, хүсусилә, әдәбијјаты вә мүталиәни севмәји, сәнәт әсәрләринин мәзијјәтләрини дујмағы вә гијмәтләндирмәји бачаран әдәбијјат мүллимләриндән нүмунә көтүрмәји төвсијә едирди. А. Шаигин нәзәриндә «Чавид өз сәнәтини севән бир шаир вә мүәллим», Н. Нәриманов исә ади мүәллимләрдән дејил, «ичтимаи-мәдәни ишләрдә фәалијјәт көстәрән маариф хадими вә ингилабчы иди».

А. Шаиг һәјатынын 34 илини фасиләсиз олараг педагожи ишә сәрф етмишдир. Илк дәфә олараг 1900-чү илдә Бакыја кәлән А. Шаиг, 1901-чи илдә биринчи Александр кимназијасында Азәрбајчан дили мүәллими һүгугу алмаг үчүн имтаһан заманы исте'дад вә бачарығыны көстәрмиш, өз сә'ји вә мүталиәси сајәсиндә бу имтаһанда «Азәрбајчан дили вә әдәбијјата даир,... методика вә дидактикаја аид суаллара» Н. Нәриманов вә башга мүәллимләри чох разы салан чаваблар вермиш вә мүәллимлик һүгугуну алмышдыр. Һәмин илдән башлајараг А. Шаиг Бакынын мүхтәлиф мәктәбләриндә мүәллимлик етмишдир. Демократик фикирли мүасирләри Ч. Мәммәдгулузадә, С. С. Ахундов, Ә. Һагвердијев, М. Ә. Сабир кими А. Шаиг дә халгын маариф вә мәдәнијјәтини јүксәлтмәк үчүн бәдии јарадычылыгла бәрабәр, педагожи ишлә, тә'лим-тәрбијә илә дә мәшғул олмағы халга хидмәтин ән башлыча шәрти һесаб едирди. Бу нәчиб вәтәнпәрвәрлик һиссинин нәтичәсидир ки, о, һәјата атылдығы күндән кәнч нәслин тәрбијәси илә мүнтәзәм мәшғул олур, мүәллимлик едир, дәрсликләр јарадырды.

А. Шаигин демократик фикирли Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими кими фәалијјәт көстәрмәси мүасирләриндән хејли фәрглидир. Шаиг диндар бир мүһитдә бөјүјүб «бизим ев бир мүәллим еви олдуғу һалда, мөвһумат јувасы иди», — дејәрәк өз ушаглыг илләрини ачы-ачы хатырласа, дини мәркәзләрдәки «тәһсил» очагларынын узун мүддәт тә'сириндә олса, шәриәт дәрсләри десә белә, көһнә фикирли, диндар мүәллим олараг галмамыш, өз сә'ји, өз бачарығы нәтичәсиндә әсил халг мүәллими сәвијјәсинә јүксәлмишдир. Кәнчликдән көзүачыг, маарифпәрвәр, мүәллимлик сәнәтинә хүсуси мараг көстәрән А. Шаиг педагожи фәалијјәтә башладығы дөврләрдә ики чәбһә илә үз-үзә кәлирди. Биринчи көһнә мәктәбләр—моллаханалар, орада дәрс дејән моллалар, схоластик тә'лим-тәрбијә үсулу илә дәрс дејән мүәллимләрин фәалијјәт көстәрдикләри вә гызғын тәблиғ етдикләри «педагожи чәбһә» иди. А. Шаигин тәрбијәси, тәһсили даһа чох чәбһәјә ујғун кәлирди. Амма әгидәси, мәсләки, әсла көһнә мәктәбләрлә тә'лим-тәрбијә үсуллары илә ујушмурду. О, моллаханаларда тә'лим олунан схоластик елмләрин инкишаф вә тәрәгги үчүн фајдасызлығы-

ны көрүрдү. **А. Шаиг даһа башга педагожи чәбһәјә,** јени тәлим-тәрбијә үсулларына, дүнјәви мәктәбләрә мејл едирди. Онун диггәтини вә марағыны Гори семинаријасыны гуртармыш мүәллимләрин педагожи фәалијјәти даһа чох чәлб едирди. О, бу мүәллимләрин фәалијјәти илә һәлә илк тәһсил алдығы мәктәбдә таныш олмушдур. Бу мәктәбдә чалышан Гори семинаријасынын мә'зунлары Бахшәлибәј вә Пашабәј өз педагожи габилијјәтләри илә Шаигә нүмунә идиләр.

Шаиг ајдын көрүрдү ки, XIX әсрин 80—90-чы илләриндә јени типли, дүнјәви мәктәбләрин сајы илдән-илә артыр, халгда елмә, маарифә бөјүк һәвәс ојаныр. О, буну да јахшы билирди ки, «Русија али мәктәбләриндә вә Гори мүәллимләр семинаријасында тәһсил алыб кәлән габагчыл мүәллимләр јени үсуллу мәктәбләрин мөһкәмләнмәси, дини мәктәбләрин нүфуздан дүшмәси үчүн шәраит јарадырлар». Буна көрә дә о, һәмин мүәллимләрин тәчрүбәсиндән өјрәнир, онлары «учителишка» адландырыб, лаға гојан вә һәгарәтлә бахан буржуа мүһәррирләринин зәрәрли көрүшләри илә разылашмыр, өзүнү дә бу чүр мүәллимләрлә бир сырада фәалијјәт көстәрән педагог кими көрмәк истәјирди. Шаиг охујур, өјрәнир, јенилијә дујмаға чан атыр, өзүнү јенидән гурурду. О, «педагокиканын сон наилијјәтләриндән хәбәрдар олан» демократик фикирли маариф хадимләри, әсил халг мүәллимләри илә дуруб-отурур, онларла мәсләһәтләширди. А. Шаиг охујур, өјрәнир, јенилијә дујур вә өзүнү дә јенидән гурурду.

***

А. Шаигин педагожи фәалијјәтинин чох һиссәси Азәрбајчанда Совет һакимијјәтиндән әввәлки дөврә тәсадүф едир. Бу елә дөвр олмушдур ки, көһнә Бакыда иртича чох гүввәтли, халг маарифи чидди бөһран вә ачыначаглы вәзијјәт кечирирди. Тәбиидир ки, белә бир шәраит ачыгфикирли зијалылара, маарифпәрвәрләрә өз тә'сирини көстәрмәјә билмәзди. Һеч тәсадүфи дејил ки, А. Шаигин педагожи фәалијјәтинин илк илләри, кәркин вә мүрәккәб олмушдур. Белә ки, о, педагожи ишә башладығы илк күнләрдә дәрслә тә'мин олуна билмир, күнләрини хәстә мүәллимләри әвәз етмәклә кечирир, бә'зән исә сәјјар мүәллим сифәти илә 4—5 мәктәбдә дәрс демәјә мәчбур олурду.

Бу вәзијјәт 1911-чи илә гәдәр давам етмиш, һәмин илдән исә А. Шаигин педагожи фәалијјәти Бакыдакы реални мәктәбдә мәркәзләшмишдир.

Чәтинликләр А. Шаигин мүәллимлијә олан һәвәс вә мәһәббәтини сөндүрә билмир, ону руһдан әсла салмырды. А. Шаиг ағыр күнләрдә белә кәләчәјә инам бәсләјән мүәллим-јазычы олмушдур. Бу саһәдә А. Шаигә педагожи фәалијјәтинин илк күнләриндә таныш олдуғу Ә. Һагвердијев, С. С. Ахундов, А. Сәһһәт, М. Ә. Сабир, М. Маһмудбәјов вә башга демократик фикирли зијалыларын мүәллимлик сәнәти вә онларла јахынлығы чох көмәк етмишдир.

А. Шаиг иртичанын ән гүввәтли илләриндә һәјата ачыг көзлә бахыр, өз шакирдләринә нәчиб вә мүсбәт инсани һиссләр ашыламагдан чәкинмирди. Көһнә мәктәбин тә'лим-тәрбијәси үсулу, бу мәктәбләрдә кечирилән схоластик елмләрин мүртәче чәһәтләри, програм вә дәрсликләрин мәһдуд вә зәрәрли характердә олмасы, А. Шаиги һеч вахт тә'мин етмир, онун чидди вә гәт'и е'тиразына сәбәб олурду. Мәһз буна көрә о, фүрсәтдән истифадә едәрәк, дәрсләриндә шакирдләрә Криловдан етдији тәрҹүмәләри, А. Сәһһәт вә М. Ә. Сабирин ше'рләрини, өзүнүн орижинал әсәрләрини өјрәдирди. Бу чүр чәсарәт вә горхмамазлыг, фәнни вә онун методикасыны мүкәммәл билмәк А. Шаиглә онун тәләбәләри арасында мөһкәм үнсијјәт вә достлуг јарадырды.

Мүәллимлә шакирдләр арасындакы бу јахынлығын нәтичәсидир ки, А. Шаигин дәрс дедији мәктәбин габагчыл фикирли мүәллим вә шакирдләри арасында бөјүк һөрмәти вар иди. Шакирдләр А. Шаиги бөјүк мәһәббәтлә севир, һәмишә онунла мәсләһәтләшир, үрәк сөзләрини меһрибан мүәллимләринә сөјләмәкдән белә чәкинмирдиләр. Мәсәлән, вахты илә А. Шаигин ән севимли тәләбәләриндән олан көркәмли совет драматургу Ч. Чаббарлы һәмишә дејәрди ки, мән Шаиг мүәллимин тәләбәси олуб, онун тәрбијәси илә бөјүмүшәм. Мәним тәрҹүмеји-һалымы ондан соруш. М. Мүшфигин һәјат јолдашы Дилбәр хатирәләриндә јазыр ки, бир күн Мүшфиг «Мә'дәнләр чөкәркән» әсәри үзәриндә ишләјәркән А. Шаиг дә онлара кәлир. Онун бу кәлиши «гәрәзли тәнгидләрә мә'руз галан» Мүшфиг үчүн бөјүк бир севинч олур. Дилбәр Шаигин Мүшфиглә достлуғуну белә тәсвир едир: «Мүшфиг Бакы семинаријасында охујанда Абдулла Шаиг онун мүәллими олмушдур. О, Мүшфигдә ше'рә, сәнәтә сонсуз мәһәббәти көрмүш вә она әлиндән кәлән көмәји әсиркәмәмишдир. Мүшфиг бу гајғыкеш сәнәткары вә мүәллими оғул мәһәббәти илә севир вә һәмишә онун мәсләһәтләринә гулаг асырды».

А. Шаиг һәм дә бир нечә дәрслик мүәллифи кими мәшһур олмушдур. Јалныз буну демәк кифајәтдир ки, Азәрбајчанда А. Шаиг гәдәр чохлу әдәбијјат китаблары јазмыш башга бир мүәллиф јохдур. Онун мүхтәлиф заманларда јаздығы он бир дәрслији олмуш вә бүтөв нәсил бу дәрсликләрин көмәји илә доғма дилимизи, милли әдәбијјатымызы, рус вә дүнја классикләринин нәчиб нүмунәләри илә илк дәфә таныш олмушдур. А. Шаиг бу дәрсликләрдә һәм методист-педагог, һәм дә бачарыглы јазычы кими өзүнү көстәрә билмишдир.

А. Шаиг ади әдәбијјат мүәллими олмамышдыр. О, башгаларынын китабларыны, тәдгигләрини охујуб, кор-коранә дәрс дејән мүәллимләрдән чох узаг иди. Шаиг тәдгигатчы-мүәллим иди. Шакирд вә тәләбәләр онун дәрсләриндән әдәбијјаты доғма шәкилдә дејил, јарадычы сурәтдә өјрәнир, мүәллимләринин орижинал ахтарышларындан, мүхтәлиф васитәләрлә топладығы, һәлә чап олунмамыш мәнбәләрдән јери кәлдикчә синифдә өз дәрсләриндә истифадә етмәсиндән нүмунә көтүрүрдүләр. Мәктәб, дәрс, шакирд вә тәләбәләр Шаиг үчүн чох заман бир лабораторија ролуну ојнајырды. О, классикләр һаггында мулаһизәләринин, ајры-ајры бәдии әсәр барәдә фикирләринин доғрулуғуну, бир нөв, мәктәбдә сынагдан кечирир, јалныз шакирд вә тәләбәләрлә чанлы мүзакирәдән сонра лазыми нәтичәләр чыхарырды. Һеч тәсадүф дејил ки, А. Шаигин әдәбијјатшүнаслыг барәдә фикирләриндә мүәллимлик сәнәти илә бағлы олан елми нәтичәләр дә бариз шәкилдә өзүнү көстәрмишдир. Мәсәлән, совет дөврүндә М. Ф. Ахундов һаггында илк мәгаләләр мүәллифи А. Шаиг бөјүк драматургун ичтимаи көрүшләри илә јанашы, тә'лим-тәрбијә һаггында фикирләри үзәриндә дә хүсуси дајаныр.

А. Шаигин мүәллимлик тәчрүбәсиндә методик усталығы хүсуси тәдгигә лајигдир. Көһнә мәктәбләрдә — моллаханаларда «дәрс вермәк үсулунунун» чох ибтидаи вә педагокиканын принсипләринә зидд олдуғуну јахшы билән, «фалагга илә тәнбеһ етмәк» үсулунун ушағын әгли вә әхлагы инкишафына тә'сирини өз көзләри илә көрән бир мүәллим үчүн, ачыгфикирли маариф хадими үчүн бу үсуллар гәтијјән јарарсыз иди. О, «рус-татар» мәктәбләри кими тәдрис очаглары шәбәкәләрини кенишләндирмәји тәләб едир, бу мәктәбләрдә «тамамилә јени дәрсликләрдән истифадә олунмасыны, ана дили дәрсләринин» бөјүк рус педагогу Ушинскинин принсипләри илә јазылмыш «Вәтән дили» вә «Ушаг бағчасы» кими дәрсликләр

әсасында кечилдијинин педагожи вә методик үстүнлүкләрини јүксәк гијмәтләндирирди. Беләликлә дә А. Шаигин методик гәнаәти бу иди ки, әсил мүәллим, һәм дә јахшы методист олмалы, јени тә'лим үсулларыны дәрсә тәтбиг етмәји бачармалы, педагожи просесә јарадычы мүнасибәт бәсләмәлидир. Сабиг тәләбәләринин хатирәләри әсасында көстәрмәк истәјирик ки, Шаигин дәрсләри һеч вахт програм вә дәрс саатынын имканларында мәһдуд олуб галмазмыш. Бә'зән дә програм вә дәрсликләрин Шаиг билаваситә тәртибчиси олдуғундан о, тә'лим просеси заманы әввәлчәдән планлашдырылан вә нәзәрдә тутулан методик системин тәчрүбәдә экс-сәда вердијини көрүб, даһа јени вә мүвәффәгијјәтли методик пријомлара әл атырмыш. Бу, хүсусилә онун шәриәт мүәллими кими фәалијјәт көстәрдији дөврләрдә өзүнү даһа тез көстәрирди: «Бир күн шәриәт дәрси заманы мүдир гәфләтән гапыны ачыб ичәри кирди. Сәһв етмирәмсә, мән, Сабирин јарадычылығы һаггында данышыр, ше'рләрини тәһлил едирдим. Вәзијјәт ағыр иди. Мүдирә нә чаваб верәчәјими билмирдим. Лакин мүдир өзү мәни бу чәтин вәзијјәтдән гуртарды, үзүнү тәләбәләрә гутараг:

— Бу күнкү дәрсинизин мөвзусу нәдир? — дејә сорушду.

Тәләбәләрдән Һәбиб Талышински тез ајаға галхыб: — Бу дәрсдә мүәллим бизә «мирас» мәсәләсини кечир, — дејә чаваб верди. Тәләбәләрин чавабы мүдири тә'мин етдијиндән мәндән һеч бир шеј сорушмады. Синфи тәрк етди».

Әдәбијјаты хүсуси бачарыг вә мәһәббәтлә тәдрис едән А. Шаигин дәрсләриндә педагожи-методик бачарыгла имкан тапыб тез-тез шәриәт дәрсләрини дил вә әдәбијјат дәрсләринә чевирмәси, «һәмин саатларда әдәби материаллар охујур вә тәһлил едирдим», — дејә ифтихарла кечән күнләри јада салмасы, онун бир педагог кими өзүнәмәхсус методик ахтарышларыны вә тәдрис ишинә јарадычы, демократик мүнасибәтләрини өјрәнмәк үчүн мараглыдыр.

К. Д. Ушински дејир: «Инсан тәрбијәсинин ән башлыча јолу әгидәдир: әгидәјә исә анчаг әгидә илә тә'сир етмәк олар». Абдулла Шаиг да белә әгидә саһиби олан мүәллимләрдән иди. О, педагожи фәалијјәтиндә һәмишә нәчиб фикирләр чарчысы олмуш, ким үчүн, нә үчүн дәрс дедијини јахшы баша дүшән, ајдын мәгсәдли, ачыгфикирли бир мүәллим кими мүасирләриндән фәргләнмишдир. Педагожи ишдә әгидә мөһкәмлији А. Шаиги өз мүәллим достлары вә шакирдләри арасында даһа

нүфузлу етмишдир. Буну А. Шаиг 14 март 1958-чи илдә Бакыдакы 199 нөмрәли мәктәбин хатирә албомуна јаздығы бир мәктубунда өзү белә ифадә етмишдир: «Әзиз балаларым, 1901-чи илдән мүәллимлијә башладығым илк күнләрдән мән гаршыма бир мәгсәд гојмушдум: халгымын балаларыны вәтәнпәрвәр руһда бөјүдүм, онлары мәдәнијјәтимизлә, әдәбијјатымызла бачардығым гәдәр јахшы таныш едим. Чүнки мән кәнчлијә, өз шакирдләримә халгымызын кәләчәји кими бахырдым. Һәгигәтән, онларын чоху сонралар Азәрбајчанын ән адлы-санлы адамлары олду.. ».

А. Шаиг методик бачарығыны даима тәкмилләшдирмәк гејдинә галан, башгаларынын тәчрүбәсиндәки мүсбәт чәһәтләри өјрәнмәјә чан атан, өз тәчрүбәсини исә өјрәдән мүәллим-методист олмушдур. Бу, онун мүасирләри илә јазышмаларында ајдын ифадәсини тапмышдыр. Әввәла, А. Шаиг елә маариф хадимләри илә әлагә сахлајырды ки, о, милләтин, чәмијјәтин тәрәггиси үчүн шам кими јанан, тәшәббүскар вә ишкүзар адамлар идиләр. Дикәр тәрәфдән, о чалышырды ки, мүасирләри чәмијјәтин инкишафына әнкәл төрәдән манеәләри арадан галдырмаг үчүн даһа конкрет вә әмәли ишләрлә мәшғул олсунлар. Шаигин мәктәб ишини јахшы билмәси, маарифин зәрури еһтијачларындан хәбәрдар олмасы, ән башлычасы исә, әсил халг мүәллиминә хас олан сифәтләри мүасирләри тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланырды. Онун педагожи фәалијјәтинә јалныз Азәрбајчанда чалышан мүәллимләр дејил, демәк олар ки, бүтүн Загафгазија мүсәлман (Азәрбајчан) мәктәбләриндә ишләјән мүәллимләр мараг көстәрирдиләр. Бу чәһәтдән онун Ирәванда мәшһур мүәллим олмуш, фарс вә рус дилләрини јахшы билән вә бу дилләрдә ше'рләр јазан Аббас Рази Мәммәдзадә (1882—1937) илә мәктублашмасы марағлыдыр. Абдулла Шаигин Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Әлјазмалары фондунда сахланылан архивиндә Мирзә Чаббар Мәммәдзадәнин 23 мәктубу да мүһафизә олунур. Мүхтәлиф педагожи вә методик мәсәләләрдән бәһс едән бу мәктубларда А. Шаигин методик бачарыға малик олан мүәллимлијини көстәрән ишарәләр дә вардыр. Ч. Мәммәдзадә Ирәван мәктәбләриндә А. Шаигин «Күлзар», «Күлшән — әдәбијјат», «Ушаг көзлүјү», «Көзәл баһар», «Бәдбәхт аилә» вә башга әсәрләриндән истифадә едир, тәртиб етдији програмларда онун әсәрләриндән нүмунәләр верир. О, Шаигин мүәллимлик тәчрүбәсиндән вә әдәбијјат дәрсликләриндән көһнә мәктәбләрдәки тә'лим үсулларыны дәјишдирмәк мәгсәди илә истифадә едир. Мәсәлән, 17 јанвар 1912-чи ил тарихли Ирәвандан јазылмыш мәктубдан мә'лум олур ки, А. Шаигин мүәллим досту гаршысына мәсчидјаны мәктәбләрә педагожи нүфуз етмәк кими нәчиб бир мәгсәд гојмушдур. Ону XX әсрин әввәлләриндә Ирәванда фәалијјәт көстәрән дөрд мәсчидјаны мәктәб вә бу мәктәбләрдә «охујан» үч јүзә јахын ушағын талеји дүшүндүрүр. О, досту А. Шаигә билдирир ки, бу мәктәбләрдә охујанларын ичәрисиндә нечә кәнч, зирәк ушаг вар ки, «онлары јахшы гајда илә охудандан сонра мүәллимин зәһмәтини итирмәјиб, чәмијјәтимиз вә милләтимиз үчүн нафе «бир вүчуд оларлар».

Ч. Мәммәдзадә досту А. Шаигә үрәк ағрысы илә көһнә мәктәбләрин мүсибәтиндән јазырды: «Нә дејим!... Нәләр дејим, нәләр вар бизим хараба галмыш көһнә мәктәбләрдә». О, бу мүсибәтләри садәчә олараг сөјләмәклә кифајәтләнмәјиб, һәм дә А. Шаигин «Ушаг көзлүјү», «Күлшән—әдәбијјат» дәрсликләриндән истифадә едиб, методик чәһәтдән фајда алдығыны билдирир, «хырдача китабчаныз илә («Көзәл баһар» илә—Ч. Ә.) милләт балаларыны нә гәдәр севиндирирсиниз?» — дејир.

А. Шаигин методик мәсләһәтләри билаваситә педагожи фәалијјәтинә әсасландығындан, тәчрүбәјә истинад етдијиндән даһа инандырычы олур, әмәли ишдә чәтинлик чәкән мүәллимләрә конкрет көмәк едирди. Буна көрәдир ки, чәтинлијә дүшән, мүәллимлик сәнәтинин сирләрини јахшы билмәјән педагоглар ону өзүнә фајдалы методик мәсләһәтчи, јахын көмәкчи вә тәчрүбәли мүәллим билирдиләр. Бу, Ч. Мәммәдзадәнин мәктубларында да өз ифадәсини јахшы тапмышдыр. «Чаным, сән кәл бу ишдән әл чәк, јохса мүсәлман ушағыны профессор едәрсән», — дејә минбир һәдәләрә вә ришхәндләрә мә'руз галанлара нечә јанашмаг, бу чаһилләрлә мәһз нечә рәфтар етмәк үчүн чарә ахтаранлар: «Инди нә едим, даралмыш, сыхылмыш үрәјими сәнә ачырам», — дејә тәскинлик тапыр вә ондан көмәк истәјирдиләр.

А. Шаигин мүәллим-методист олмасыны онун педагожи нүфузуна мүсбәт тә'сир едирди. Сабиг тәләбәси А. Мусаханлы јазыр ки, ону «бизә... севдирән бир шеј вар идисә дә, о да Шаигин бүтүн варлығы иди. Биз онун һәр бир һәрәкәтини севәр тәгдириндән олурдуг... Шаиг... инчәлик вә һәссасијјәт е'тибары илә ән јүксәк бир инсандыр». Мүасирләри онун зәһмәтини һәмишә јүксәк гијмәтләндирир, педагожи-методик исте'дады-

ны көрүрдүләр. XX әсрин әввәлләриндә халг маарифинин кечирдији бөһранлары, иртичанын амансыз вә ағырлығыны һәр дәгигә һисс едән габагчыл маариф хадимләринин үрәк сөзләрини ифадә едән Ч. Мәммәдзадә А. Шаигә јазырды: «Башымыз үстүндә ојнашан гара, ачыглы, бәрк тутулмуш булудлары көрүб дә һәм мадди, һәм мә'нәви тәрәфдән гүввәјә, мүдафиә, бачарыг, иттиһад, иттифаг олмадығыны дүшүндүкчә, горхурам... Еһ, кечиб гуртулуб дәхи... Зәһмәтләр чәкиб јетирдијин «Күлзар»ыны јүнкүлчә нәзәрдән кечирдикдә көзәл вә әтирли күлләр көрдүм... Үрәјими фәрәһләндирән «Күлзар»ындан сары... разылыг едиб көзләриндән өпүрәм».

А. Шаигин бир әдәбијјат мүәллими кими өзүнәмәхсус методик усталығындан бири дә әдәбијјат дәрсләриндә тәһлил етдији әсәрләрин мәфкурәви истигамәтини дүзкүн гијмәтләндирмәси вә инандырычы елми-методик дәлилләрлә өз фикирләрини әсасландырмасы олмушдур. Бу, хүсусилә чәтин мәнимсәнилән, мүбаһисә доғуран, мүхтәлиф фикир мүбадиләсинә сәбәб олан јазычы вә әсәрләрә мүнасибәтиндә өзүнү көстәрдији үчүн даһа гијмәтли иди. Шаиг еләә мүәллим-методист олмушдур ки, о, мәнимсәнилмәси чәтин олан әдәби мөвзулары белә бә'зиләри јанлыш олараг дүшүндүјү кими, садәчә олараг програм вә дәрсликдән чыхарыб, кәнара атмаг јолу илә кетмәмишди. О, чәтин, лакин тәдриси вачиб олан јазычыларын јарадычылығыны вә ја ајры-ајры әсәрләри мәһз онларын идеја мәзмунуна мүвафиг даһа сәмәрәли методик јоллар ахтарыб тапмагда өјрәтмәјә сә'ј едирди. Мә'лумдур ки, Шәргин мүтәфәккир-философ шаири олан Өмәр Хәјјам јарадычылығыны мәктәбдә тәдрис етмәк әдәбијјат мүәллиминдән мүкәммәл нәзәри һазырлыг вә методик бачарыг тәләб едир. Бу бөјүк сәнәткарын рүбаиләрини тәдрис едәркән А. Шаигин хүсуси исте'дад вә габилијјәтини А. Мусаханлы белә нағыл едир: «...Бир күн әдәбијјат... дәрсиндә Өмәр Хәјјамын рүбаиләрини охударкән (мүәллим Шаигин охуну тәшкил етмәк бачарығыны нәзәрдә тутулур—**Ч. Ә.**) ичәрисиндә кечән бир такым үзами вә шәраби мәфһумлара, бәлкә һеч суфи олмајан шаирин рүбаиләринә бирәр тәсәввүфи вә илаһи мә'на верәрәк ишин ичиндән чыхарды». А. Мусаханлы өз мүәллиминин дәрсләриндән алдығы тә'сир әсасында јазыр ки, Шаигин «һиссиндә, руһунда, фәалијјәтиндә, тәрз мәамы илә мүкалимәсиндә... мәфкурәнин дүзкүн мүһакимәси вардыр».

А. Шаиг бәдии јарадычылығы, тәһсил вә тәрбијәси, үмумијјәтлә, дүнјакөрүшү илә шәрг халглары, хүсусилә Иран вә

Түркијә халглары әдәбијјаты илә бағлы бир сәнәткар олмушдур. Бу, онун әдәбијјат мүәллими-методисти кими фәалијјәтинә дә, тәбии олараг, мүәјјән тә'сирләр етмишдир. Мүәллим-методист А. Шаиг түрк әдәбијјатыны еһтирасла тәдрис едир, Османлы шаирләринин әсәрләрини севә-севә охујур вә өјрәдирди. Лакин о, тә'лим материалынын мәзмун рәнкарәнклијини һеч вахт әдәбијјатын өзүнәмәхсус тәдриси хүсусијјәтләринә гаршы гојмурду. Буна көрә дә А. Шаигин дәрсләриндә һәр бир јазычы өз әдәби мөвгеји, һәр бир әсәр өз идеја-бәдии хүсусијјәтләри илә шакирдин (тәләбәнин) нәзәриндә чанланырды. Шаиг дәрси чанлы, мараглы гурмағы бачарыр, «тәгдир етдији дәрсләр дәхи бир ше'р олур»ду. Онун дәрсләриндә шаирлик еһтирасы илә мүәллимлик еһтирасы вәһдәт тәшкил едирди. Шаиг әсәрләри тәһлил едиркән онларын идеја мәзмуну вә бәдии хүсусијјәтләри илә «јашајыр», һәјәчанланыр, дәрсдә шаир—мүәллим кими фәалијјәт көстәрәрди.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гәләбәси А. Шаигин бәдии јарадычылығында олдуғу кими, мүәллим-методистлик фәалијјәтиндә дә јени, парлаг бир мәрһәлә олмушдур. Совет мәктәбләринин јарандығы лап илк күнләрдән о, педагожи фәалијјәтини давам етдирмишдир. Чүнки Азәрбајчан Халг Маариф Комиссарлығынын А. Шаигин әдәби вә педагожи јарадычылығынын ијирми иллији мүнасибәти илә көндәрдији тәбрик мәктубунда дејилдији кими: «...Кәшмәкешләр, гијамәтләр вә атәшләр ичәрисиндән доған Шуралар Азәрбајчаны, әлбәттә ки, Шаиг кими зәиф вүчудлу, сары бәнизли, лакин сағлам руһлу, сарсылмаз ирадәли вә гүввәт гәләбәли мүәллимләрә вә рәһбәрләрә бөјүк еһтијач һисс едирди».

А. Шаиг мүәллимлик сәнәтиндә тә'лим материалынын мараг доғурачаг тәрздә тәдрисини башлыча методик шәртләрдән бири һесаб едир, өзүнүн әдәбијјат дәрсләрини һәмишә чазибәдар, рәнкарәнк тәдрис үсуллары васитәсилә кечмәјә наил олурду. О, әсәрин мәзмунуну өзүнәмәхсус «е'чазкар ифадәси» илә данышыр, јазычынын тәблиғ етдији фикри мәһз һансы сәнәткарлыгла бәдии јүксәклијә галдырдығыны «тә'сиркар тәләффүзлә» шакирдләринә чатдырарды. Мәсәлән, Шаигин бу көстәрдијимиз методик мәһарәти һаггында онун мүәллимлик фәалијјәтини әһатә едән «Абдулла Шаиг» (1923) адлы китабда охујурдуг: «Мүбалиғәдән һеч горхмајараг иддиа едә биләрик ки, һеч бир тәләбә тәрәфиндән һеч бир мүәллимин дәрси бу гәдәр чазибә илә динләнмәмишдир. Бу фитри мүәллимин

өјлә бир е'чазкар ифадәси, өјлә тә'сиркар тәләффүзү вар ки, ән лагејд тәләбә белә ону бөјүк бир шөвг вә һәвәслә динләр... Онун нечә бир мүәллим олдуғуну билмәк үчүн мүтләг тәләбәси олмалыдыр».

Дејиләнләри јекунлашдырачаг олсаг, көстәрә биләрик ки, нитгдә ајдынлыг, тә'сирлилик, фикри ифадә вә мәһарәт бәдии әсәрләрин тәһлилини методик чәһәтдән сәмәрәли тәшкил етмәк, јазычыны өзүнәмәхсус јарадычылыг хүсусијјәтләри әсасында парчалар үзәриндә шакирдләри (тәләбәләри) ишләдә билмәк, әдәбијјаты бөјүк еһтирасла севмәк вә севдирә билмәк вә с. хүсусијјәтләр Шаигин әдәбијјат мүәллими кими өзүнәмәхсус методик усталығы олмушдур.

ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИНДӘ МӘЗМУН ВӘ ФОРМА ВӘҺДӘТИНИН НӘЗӘРӘ АЛЫНМАСЫ

Шәмистан МИКАЈЫЛОВ,
педагожи елмләр намизәди.

Марксист әдәбијјатшүнаслығы бахымындан әдәби әсәрин мәзмуну илә формасы арасындакы вәһдәт бәдиилик шәртләриндән биридир. Үмумијјәтлә, форма вә мәзмун фәлсәфи категоријадыр. Тәбиәтдә вә чәмијјәтдә мөвчуд олан бүтүн чисим вә һадисәләрин өзүнүн мәзмуну вә форасы вар. Бунлары бир-бириндән ајры дүшүнмәк олмаз. Мәзмун мүәјјән формада тәзаһүр едир. Форма мәзмунун ифадәсидир. Һәјат һадисәләринин образлы ин'икасы олан, ону сурәтләрлә әкс етдирән бәдии әдәбијјатда да форманы мәзмундан ајры тәсәввүр етмәк мүмкүн дејил. Мәзмун формадан кәнарда мөвчуд ола билмәз. Ән јахшы идеја-мәзмун мүәјјән бир бәдии формаја дүшмәдән, өзлүјүндә бәдии әсәр адлана билмәз вә һеч бир естетик тә'сир јаратмаз. Марксист фәлсәфәјә көрә һәр һансы бир әшјанын формасы онун варлығы демәкдир. Буну әдәбијјата да шамил етмәк лазымдыр. Әсәрин формасы онун мәзмуну илә сых бағлыдыр. Марксист әдәбијјатшүнаслығына көрә әсәрин формасыны мәзмун тәјин едир. Мәзмун мүәјјән форма дахилиндә мејдана чыха биләр. Формасыз мәзмун да ола билмәз.

Форма илә мәзмунун бағлылығыны Шәргин мүтәфәккир шаирләриндән бири олан М. Фүзули чан вә чисимлә мүгајисә едәрәк, образлы шәкилдә белә дејир:

«Сөз мә'надан асылыдыр, мә'на сөздән һәр заман
Бир-бириндән асылыдыр нечә ки, чисим илә чан».